

KISCSOPORTOS ÓVODÁS GYERMEKEK TÁRSAS VISELKEDÉSÉNEK MEGFIGYELÉSE ÓVODAI KÖRNYEZETBEN ELŐFORDULÓ PROBLÉMÁS HELYZETEKBEN

HEGEDŰS SZILVIA

SZTE BTK Neveléstudományi Intézet

A gyermekek társas készségei az óvodás évek kezdetétől jelentősen bővülnek, köszönhetően a szociális ingereknek, amelyek az új kortárs kapcsolatokból és a pedagógusokkal való interakciókból származnak. Az óvodai hétköznapok bővelkednek olyan helyzetekben, ahol a gyermekek közbelépésére van szükség, proszociális viselkedés (segítés, vigasztalás, megosztás) formájában. A kutatás fő célja annak felmérése volt, hogy a kiscsoportosok milyen arányban kerülnek kapcsolatba társaikkal és problémás helyzetek esetén hogyan reagálnak. A kutatás eredményeként megállapítható, hogy a társas helyzetekben alacsony számban jelennek meg a proszociális viselkedések, azonban egyes típusai közül a segítség a legjellemzőbb.

Kulcsszavak: óvodáskor, társas viselkedés, megfigyelés, proszociális viselkedés

Children's social skills increase significantly from the beginning of preschool years, thanks to social stimuli stemming from new peer relationships and interactions with preschool teachers. During the weekdays also there are several situations where intervention by children is required in the form of prosocial behavior (helping, comforting, sharing). The main purpose of the research was to assess children's interactions with peers and reactions to their problematic situations. As a result of the research, we found that prosocial behaviors appear in a low ratio in all social situations and helping is the most typical intervention.

Keywords: preschool, social behavior, observation, prosocial behavior

Levelező szerző: Hegedűs Szilvia, SZTE BTK Neveléstudományi Intézet,
6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30–34. E-mail: szilviahegedus@edu.u-szeged.hu

Bevezetés

A családból kikerülve az óvodai nevelésben való részvétel hatására számtalan új inger éri a gyermekeket, amelyeknek köszönhetően viselkedésükben is újfajta reakciók jelennek meg. A kortársak és a pedagógusok által képviselt, a korábbi otthoni neveléstől rendszerint eltérő viselkedési normák és szabályok, valamint az intézményes nevelés szabályozói mind olyan információkat nyújtanak a gyermekek számára, amellyel az addig elsajátított normák bővülnek, módosulnak. Jelen vizsgálat célja a kiscsoportos óvodás gyermekek alapvető társas interakcióinak feltárása volt, a megfigyelés módszerének segítségével, külön figyelmet fordítva a problémás helyzetekben megvalósuló proszociális viselkedésekre.

Társas viselkedések problémás helyzetekben

A szociális és az érzelmi kompetencia megfelelő fejlődése a pozitív társas kapcsolatok kialakításának alapvető feltétele. A szociális kompetens személyek jellemzően képesek észlelni a másik személy érzelmi állapotát, az adott társas helyzeteket, valamint képesek értelmezni a szituációban részt vevő személyek viselkedését (*Halberstadt–Denham–Dunsmore 2001; Forgas 2003*). A kortársakkal, családtagokkal, pedagógusokkal és más személyekkel való társas kapcsolatokat az érzelemszabályozási készség, a társas megértés készsége, valamint a szociális kommunikatív készségek befolyásolják. A társas fejlődés során nemcsak a társadalmi normák, szabályok elsajátítása zajlik, hanem kialakul a gyermekek egyéni viselkedése, amellyel a környezetükben előforduló eseményekre reagálnak. Ezek folyamán nemcsak saját érzéseiket veszik figyelembe, hanem a másik személy érzelmi állapotára is folyamatosan reagálnak, ami a társas kapcsolatok fejlődésének alapja (*Cole–Cole 2006; Campbell et al. 2016*). Óvodáskor folyamán fokozatosan jelennek meg az ún. szociális érzések, amelyek a társas kapcsolatokban való részvétel minőségét határozzák meg (*Clauss–Hiebsch 1980*). A gyermekek viselkedésében idővel tudatosság alakul ki, mind a szociális környezetben kialakuló események felfogásában, mind az adott szituációra adott válaszreakció esetében, ami által megtanulják irányítani szociális megnyilvánulásait a társas helyzetekben (*Murányi-Kovács–Kabainé 1988*).

Egy-egy problémás helyzet esetén a gyermekek fejlettségi szintjüknek megfelelően különböző módon reagálhatnak. Korábbi kutatások már kisgyermekkorától kezdve egy másik személy negatív érzelmi állapotára proszociális válaszreakciót jegyeztek fel (például *Warneken–Tomasello 2009*), vagyis olyan önkéntes tevékenységeket, amelyek során a gyermek szándéka, hogy közbeavatkozásával mások javát szolgálja. A proszociális viselkedés az életkorral szignifikánsan fejlődik, gyakorisága növekszik, valamint folyamatosan változik a minősége, ami a szociális kompetencia fejlődéséhez jelentősen hozzájárul (*Bar-Tal 1982*).

A gyermekek jellemzően már az első életévük alatt empátikus válaszokat adnak a másik személy negatív érzelmi állapotára (*Roth-Hanania–Davidov–Zahn-Waxler 2011*), már 10 hónapos kortól az adott szituációnak megfelelően képesek értelmezni a másik céljait, vágyait, szükségleteit (*Vaish–Carpenter–Tomasello 2009; Henderson et al. 2013*). 12 hónapos kortól a gyermekek spontán osztják meg az információkat egymással (*Liszkowski–Carpenter–Tomasello 2008*), 14–18 hónaposan már tevékeny segítséget nyújtanak a felnőttek számára (*Warneken–Tomasello 2006; Dunfield et al. 2011*), vala-

mint 18–24 hónapos korban önként és spontán osztják meg az ételt vagy a játékokat a felnőttekkel vagy társaikkal (Brownell–Svetlova–Nichols 2009; Brownell et al. 2013). Az érzelmi reakciókkal kísért problémákra pedig a gyermekek 30 hónapos koruktól empátikus segítő viselkedéssel reagálnak (Svetlova–Nichols–Brownell 2010). Összegezve tehát a proszociális viselkedés különböző motívumai az első három életév folyamán folyamatosan fejlődnek a társas tapasztalatok, a növekvő szociális és kognitív képességek és más fejlődési folyamatok változásának köszönhetően (Brownell 2013).

Az empirikus vizsgálat jellemzői

Célok, hipotézisek

A gyermekeket az óvoda hétköznapijában előforduló társas interakciók során figyeltük meg. Ennek megfelelően a kutatás célja a kiscsoportos gyermekek szociális helyzetekben fellelhető társas viselkedések megvalósulásának feljegyzése volt. A kortársakkal létrejött szituációkban megfigyeltük azokat a segítő jellegű viselkedéseket is, amelyek a későbbi társas helyzetek hatékony megoldásában kiemelkedő fontosságúak lehetnek. A kutatás célja továbbá az volt, hogy megfigyeljük az egyes viselkedések megjelenési arányainak változását a helyszín (csoportszoba, udvar), valamint a külső befolyásoló tényezők függvényében.

Míndezek alapján feltételeztük, hogy 1) a gyermekek viselkedésében többségében jellemzők lesznek a társas interakciók, ugyanakkor 2) a helyszín tekintetében az óvodások társas helyzetei udvari környezetben alacsonyabb arányban fognak megjelenni. A szakirodalmi feltárás alapján feltételeztük, hogy 3) a tevékeny segítő viselkedések a többi proszociális válaszreakcióval ellentétben több esetben lesznek jellemzők, ugyanakkor az életkori sajátosságok alapján a vizsgálás háttérbe szorul. Nemek tekintetében feltételezéseink szerint 4) a lányok nagyobb arányban produkálnak proszociális válaszreakciót, valamint feltételeztük, hogy 5) azok a gyermekek, akik testvérekkel rendelkeznek, szociális többlettapasztalataiknak köszönhetően több segítő jellegű viselkedéssel avatkoznak be társaik problémás helyzetébe. Végül feltételeztük, hogy 6) az óvoda megkezdése előtt bölcsődei nevelésben részesült gyermekek nagyobb arányban produkálnak társas viselkedéseket, beleértve proszociális válaszreakciókat is.

A kutatás résztvevői

A vizsgálatban összesen 94 kiscsoportos óvodás gyermek vett részt, 47 fiú és 47 lány. A részt vevő gyermekek átlagéletkora 39 hónap volt. A gyermekek átlagosan 38 hónaposak voltak, vizsgálatukhoz három életkori csoportot hoztunk létre: 1) 32–36 hónapos; 2) 37–40 hónapos; 3) 41–45 hónapos. A kutatás kezdetekor a gyermekek jellemzően 2–3 hónapja jártak óvodába, ami társas kapcsolataik alakulását is nagymértékben befolyásolta.

Módszer

A proszociális viselkedéseket vizsgáló kutatások többsége kötött formájú, strukturált kérdőíveket használ, amelyekkel a gyermekek nevelésében közvetlenül részt vevő fel-

nőttektől (szülők, pedagógusok) kaphatnak információkat. Az ilyen módszerek legfőbb problémája az, hogy a felnőttek által adott válaszokat torzíthatják a szubjektív vélemények (Waugh–Brownell–Pollock 2015). Mindezek okán a gyermekek viselkedését a megfigyelés módszerével kíséreltük meg felmérni.

A vizsgálat során visszanyúltunk azokhoz a kutatásokhoz, amelyek a gyerekek viselkedését természetes kontextusban vizsgálták, a környezeti tényezők kontrollálásától mentesen. A gyermekek viselkedését összesen négy alkalommal jegyeztük fel a szociális interakciók hiánya, valamint az esetleges hiányzások miatti adatvesztés kiküszöbölése érdekében. Minden vizsgált gyermek viselkedését tízperces intervallumokban figyeltük meg a szabadjáték ideje alatt. A megfigyeléseket csoportszobában és udvari környezetben egyaránt végeztük. A megfigyelő személy egyszerre egy gyermek viselkedését rögzítette, majd tíz perc elteltével a soron következő gyermek megfigyelését kezdte meg. A viselkedések megfigyelése során a gyermekek minden társas, illetve egyéni tevékenységét feljegyeztük. Minden szakaszban a megfigyelő a szociális interakciók mellett a gyermekek proszociális viselkedéseinek gyakoriságát jegyezte le. Az egyes helyzetekben csak a gyermekek által megkezdett viselkedési alkalmat rögzítettük. A megfigyelések a lehetőségeknek megfelelően diszkrétan történtek, a gyermekek tevékenységének legminimálisabb megzavarásával. Az óvodásokat a kutató kívülállóként, passzív részvétellel vizsgálta.

A vizsgálat során a gyermekeket strukturált szempontrendszer alapján értékeltük, amelynek kategóriáit korábbi vizsgálatok alapján állítottuk össze. Az egyes kategóriák jellemzőinek részletes leírását az 1. táblázat tartalmazza. Három fő kategóriánkat *Bar-Tal, Raviv és Goldberg (1982)* vizsgálata alapján állítottunk fel: 1) társas viselkedések, 2) proszociális viselkedések, 3) magányos tevékenységek. A proszociális viselkedések között további három alkategória alapján vizsgáltuk a gyermekek viselkedését: tevékeny segítség, megosztás, vigasztalás. Egy tevékeny viselkedési reakció létrejöttében igen

1. táblázat: Megfigyelési kategóriák leírása

Kategória	Leírás
Társas viselkedések	A gyermek pozitív társas interakcióban van más gyermekkel, üdvözlí a másikat, információkat cserél társaival, beszélget, nevet, mosolyog, játszik a többi gyermekkel vagy a pedagógussal.
Proszociális viselkedések	A gyermek viselkedése a másik javát szolgálja, és előzetes jutalom ígérete nélkül megvalósul.
Magányos tevékenység	A gyermek egyedül játszik, rajzol.
Tevékeny segítség	A gyermek aktív tevékenységgel elősegíti a másik céljának elérését (például informál, segíti egy feladat megoldását, segíti célja elérésében).
Megosztás	A gyermek a játékhelyezeten kívüli szituációban egy a birtokában lévő dolgot vagy annak egy részét átad vagy kölcsönad egy másik személynek.
Vigasztalás	A gyermek verbálisan vagy fizikálisan próbálja csökkenteni a másik érzelmi szükségleteit.
Nem megvalósuló proszociális viselkedések	Problémás helyzetnél nem törekszik a másik személy érzelmi állapotát javítani.

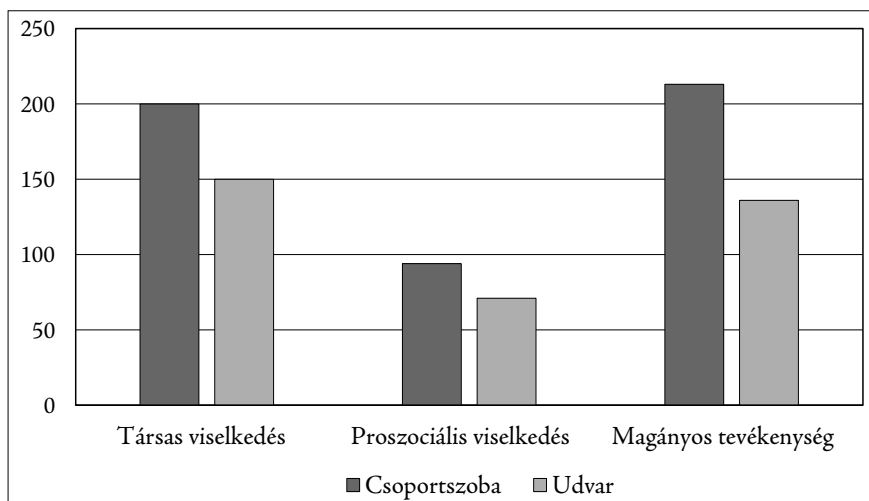
jelentős szerepet játszik a cselekvés megvalósulásának körülménye, vagyis az, hogy milyen esetleges ingerek váltják ki a gyermekből a problémás helyzetre adott válaszreakciót. Ezeket a tényezőket *Stockdale, Hegland és Chiaromonte (1989)* vizsgálatából adaptált négy fő kategória alapján rögzítettük: 1) önállóan kezdeményezett viselkedés, 2) másik gyermek kérésére történő viselkedés, 3) pedagógus kérésére történő viselkedés, 4) utánzott viselkedés.

A megfigyelés eredményei

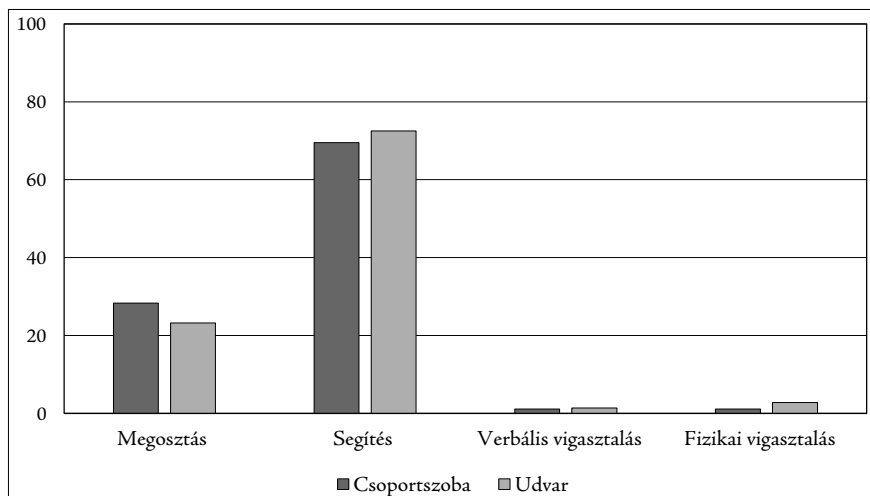
A kutatás alatt összesen 62,6 órányi megfigyelést végeztünk, amely idő alatt a gyermekek szabadjáték során megjelenő viselkedéseit jegyeztük fel. Az óvodapedagógusok által irányított kötött foglalkozások alatt nem történt adatfelvétel. A vizsgálat elvégzése során ügyeltünk arra, hogy mind csoportszobai, mind udvari interakciókról is rendelkezünk adatokkal, ugyanakkor, mivel őszi-téli időszakban történt az adatfelvétel, az udvaron történő megfigyelések sokszor akadályokba ütköztek.

A gyermekek viselkedésének vizsgálata során azt találtuk, hogy a társas viselkedések csoportszobai környezetben több esetben jelentek meg, ugyanakkor a magányos tevékenységek nagyobb arányban voltak jellemzők. A részt vevő gyermekek csoportszobájában megvalósuló viselkedéseinek megfigyelése során összesen 413 alkalommal jegyeztünk fel valamilyen megkezdett tevékenységet, amelyek közül 200 esetben társas viselkedés kezdődött a megfigyelt gyermekek és egy vagy több társuk között, ugyanakkor 213 esetben a kiscsoportos óvodások jellemzően magányos vagy párhuzamos játéktevékenység során nem vettek részt közvetlen társas helyzetekben. Udvari környezetben történő megfigyeléseink alatt a csoportszobához képest kevesebb szociális interakciót, proszociális viselkedést, illetve magányos tevékenységet jegyeztünk fel (1. ábra).

A csoportszobában feljegyzett társas viselkedések közül összesen 94 esetben rögzítettünk proszociális válaszreakciókat valamely társ problémás helyzetére, negatív érzelmi

1. ábra: A gyermekek különböző típusú viselkedéseinek aránya (esetszám)

2. ábra: Megvalósult proszociális viselkedések aránya (%)

állapotára (2. ábra). Ezekben a helyzetekben a különböző viselkedések eltérő arányban jelentek meg. A legmagasabb számban segítők viselkedéseket produkáltak a megfigyelt gyermekek, az esetek több mint felében (69,5%) valamely társuk számára tevékeny segítséget nyújtottak, melynek során jellemzően a másik céljának elérését tették lehetővé cselekedetükkel. Nagy arányban (28,3%) jelentek meg azok az esetek is, ahol a gyermekeknek egy birtokukban lévő tárgyat, jellemzően egy játékot kellett átadniuk társuknak. Egy másik gyermek negatív érzelmi állapota esetében a megfigyelt gyermekek jellemzően alacsony arányban vigasztalták társukat: mind a fizikai (1,1%), mind a verbális (1,1%) vigasztalás reakcióját kis számban rögzítettük a gyermekek társas viselkedései során.

Udvari környezetben összesen 15 megkezdett társas helyzetet jegyeztünk fel. A megfigyelt situációk majdnem felében a gyermekek egy társuk problémás helyzetének fennállása esetén valamilyen proszociális válaszreakciót produkáltak (2. ábra). Ezek közül a segítség a létrejött proszociális viselkedések több mint felében (72,5%) volt jellemző, ugyanakkor a megosztás esetében a csoportszobai megfigyelésekhez hasonló eredményeket tapasztaltunk, miszerint egy dolog átadása vagy átengedése egy társnak az esetek csaknem egynegyedében (23,2%) jellemző az óvodás gyermekeknél. Egy kortárs negatív érzelmi állapotának megjelenésekor a gyermekek jellemzően alacsony számban vigasztalták fizikailag (2,8%) vagy verbálisan (1,4%) társaikat, ugyanakkor ezek a válaszreakciók jellemzően magasabb értékeket mutatnak a csoportszobában előforduló problémás helyzetekben tanúsított válaszreakciókhoz képest. A csoportszobán kívül töltött időszak alatt a gyermekek 135 esetben kezdtek magányos vagy párhuzamos játékba, amelyek társas interakció nélküli tevékenységek voltak.

A vizsgálat során az egyes társas viselkedések megvalósulását nagy mértékben meghatározta az is, hogy az adott reakció milyen körülmények között zajlott, mennyire befolyásolták külső tényezők. A csoportszobában megvalósuló proszociális válaszreakciók többsége önként kezdeményezett beavatkozás volt (40,2%), ugyanakkor igen nagy arányban figyeltünk meg olyan viselkedéseket, amelyek egy pedagógus megerősítését követően történtek (38,1%). Az előzőekkel ellentétben egy társ kérésére történő

viselkedés igen kis számban (14,1%) valósult meg, míg egy felnőtt vagy társ utánzását követő válaszreakció (7,6%) a legkevesebb esetben jelent meg. Udvari szituációk esetében más tendenciát fedeztünk fel a gyermekek viselkedésében. A másik problémás helyzetébe történő beavatkozáskor az összes proszociális viselkedés több mint fele (65,2%) önkéntesen kezdeményezett cselekvés volt, míg a felnőttek által motivált viselkedések kevesebb esetben (27,5%) jelentek meg. Egy másik gyermek kérésére (4,3%), valamint egy kortárs vagy egy felnőtt utánzására (2,9%) történő viselkedés alig néhány rögzített helyzetben jelent meg.

Háttérváltozók szerinti eltérések

A megfigyelésből származó adatokat keresztábra-elemzés és Khí-négyzet-próbák segítségével néhány háttérváltozó mentén is megvizsgáltuk. A gyermekek életkori csoportjai között nem találtunk szignifikáns különbséget ($p > 0,05$), ugyanakkor az eredmények alapján megállapítható, hogy az idősebb korcsoportba tartozó gyermekekre jellemzőbb volt a segítő viselkedés fiatalabb társaikhoz képest. Nemek tekintetében nem találtunk szignifikáns különbséget ($p > 0,05$), azonban megállapítható, hogy a lányokkal szemben a fiúkra jellemzőbb volt a magányos vagy párhuzamos játék. A különböző proszociális viselkedések megvalósulásában hasonló eredményeket kaptunk. A fiúk és a lányok egyenlő arányban produkáltak segítő jellegű viselkedéseket ($p > 0,05$). Vizsgálat alá vontuk a gyermekeket abban a tekintetben is, hogy a testvérek befolyásolják-e a társas interakciók, illetve a segítő jellegű viselkedések megjelenésének arányát. Az eredmények azt mutatták, hogy a testvérek pozitív hatással vannak a gyermekek társas viselkedésére, jellemzően több szociális helyzetben vesznek részt a testvérekkel rendelkező gyermekek. A proszociális viselkedések megjelenését tekintve nem kaptunk szignifikáns különbségekre utaló eredményeket ($p > 0,05$), ugyanakkor a tendencia hasonlóan bizonyult. Azok az óvodások, akik testvérek között nőttek fel, nagyobb arányban reagáltak proszociális viselkedéssel egy társuk problémás helyzetében. Az óvoda előtt bölcsődei nevelésben részesülő gyermekek szignifikánsan nagyobb számban mutattak proszociális válaszreakciókat, mint az otthoni nevelésből érkező társaik ($p < 0,05$). Tehát előzetes feltevéseinket ebben az esetben igazolni tudtuk.

Összegzés

Jelen kutatás célja a gyermekek természetes óvodai környezetében megjelenő viselkedéseinek alapszintű feltárása volt, külön figyelmet fordítva a problémás helyzetek megoldását segítő reakciók megfigyelésére. Az egyes proszociális viselkedések közül azokat emeltük ki, amelyek a vizsgált életkori csoportban leginkább jellemző, azaz a segítést, a megosztást, valamint a vigasztalást.

Az eredményekről általánosságban megállapítható, hogy részben igazodnak a nemzetközi kutatásokban kapott eredményekhez. *Bar-Tal és munkatársai* kutatásában a gyermekek a megfigyelés szakaszaiban legalább egyszer segítő viselkedést produkáltak, ugyanakkor nem jegyezték fel jelentős különbségeket az egyes életkori csoportok között (*Bar-Tal–Raviv–Goldberg 1982*). A társas interakciók megjelenésében saját vizsgálatunkban is tapasztaltuk, hogy a gyermekek jelentős része több helyzetben is részt vett, amelyek során proszociális válaszok is megvalósulhattak. Mindezek mellett hasonlóan

a nemzetközi eredményekhez, az egyes életkori csoportok viselkedései között nem találtunk szignifikáns különbséget.

A megfigyelések során a problémás helyzetekre válaszként adott proszociális viselkedések az előzetes elvárásoknak megfelelően jelentek meg. A gyermekek legtöbb esetben segítő viselkedést produkáltak társaik problémás helyzetében, ami illeszkedik a nemzetközi szakirodalomban szereplő eredményekhez (például *Svetlova–Nichols–Brownell 2010*). A vizsgálat során a gyermekek társas interakcióiban az egyik legnagyobb problémát a birtokukban lévő tárgyak megosztása jelentette.

A gyermekek többségükben önállóan kezdeményezték a segítő jellegű viselkedéseket, ami igazodik *Bar-Tal és munkatársai* kutatási eredményeihez, vagyis a gyermekek főként önállóan döntenek arról, hogy a tapasztalt szituáció igényel-e valamilyen beavatkozást, vagy nem szükséges közbelépniük az adott problémás helyzet megoldása és a másik negatív érzelmi állapotának csökkentése érdekében (*Bar-Tal–Raviv–Goldberg 1982*). Ugyanakkor *Stockdale és munkatársai* szerint az önálló döntések mentén megvalósuló proszociális viselkedések az óvodás gyermekek viselkedésében a legkevésbé jellemző reakciók (*Stockdale–Hegland–Chiaromonte 1989*). Eredményeik azt mutatták, hogy a felnőttek vagy egy kortárs kérésére történő válaszreakció a legjellemzőbb a problémás helyzetek megoldásában. Az önként kezdeményezett proszociális viselkedések mellett saját vizsgálatunkban is igen nagy számban tapasztaltuk, hogy a pedagógusok kérésére jelentős számban cselekedtek segítő jelleggel a gyermekek. *Arthur és munkatársai (2014)* vizsgálatában az osztozkodó viselkedések valósultak meg többnyire a felnőtt vagy pedagógus utasítására, kérésére (*Arthur–Powell–Lin 2014*). Az egyes viselkedések megvalósulását befolyásoló hasonló körülmények esetén ugyanakkor felmerül az a kérdés, hogy a gyermek cselekedete így is önállóan tekinthető-e vagy csupán a felnőtt kérését teljesítette. Vizsgálatunk szempontjából fontos kiemelni, hogy a viselkedéseket kiváltó körülményeket tekintve, csak az önként végzett reakciók tekinthetők valódi proszociális viselkedéseknek, a többi viselkedéses válasz esetében – mivel egy másik személy befolyásoló hatása is közrejátszott a tevékenységek végrehajtásában – az önkéntesség feltétele már nem valósul meg. Ezen viselkedések feljegyzése többek között azért került mégis a figyelem középpontjába, mivel egy-egy fejlesztő tevékenység megvalósulása során számon kell tartani azokat az eseményeket, amelyekben a gyermekek igénylik a felnőtt megerősítést, emiatt szükséges lehet foglalkozni ezen helyzetekkel.

A háttérváltozók elemzése során nemek tekintetében feltételeztünk szignifikáns eltéréseket a gyermekek viselkedésében, ugyanakkor az elemzéseink ezt a különbséget nem támasztották alá, így az erre vonatkozó hipotézisünket nem sikerült igazolni. Az előzetes feltételezéseink az eredmények alapján helyesnek bizonyultak abban, hogy a testvérekkel rendelkező gyermekekre magasabb arányban jellemzők mind a társas, mind a különböző proszociális viselkedések.

Mivel a nemzetközi kutatásokban is egymástól eltérő eredmények születtek, így saját tapasztalatainkból sem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. A bemutatott nemzetközi és saját eredmények is azt mutatják, hogy szükség van további kutatásokra, melyekkel hasonló módszereket alkalmazva a gyermekek viselkedését direkt módon tudjuk megvizsgálni, feltárva olyan összefüggéseket, melyeket egy-egy szülővel vagy pedagógusokkal végzett vizsgálat során nem lenne lehetőségünk.

IRODALOM

- ARTHUR, J., POWELL, S. & LIN, H. C. (2014) Foundations of Character: Methodological Aspects of a Study of Character Development in Three- to Six-Year-Old Children with a Focus on Sharing Behaviours. *European Early Childhood Education Research Journal*, Vol. 22. No. 1. pp. 105–122.
- BAR-TAL, D. (1982) Sequential Development of Helping Behavior: A Cognitive-learning Approach. *Developmental Review*, Vol. 2. No. 2. pp. 101–124.
- BAR-TAL, D., RAVIV, A. & GOLDBERG, M. (1982) Helping Behavior among Preschool Children: An Observational Study. *Child Development*, Vol. 53. No. 2. pp. 396–402.
- BROWNELL, C. A. (2013) Early Development of Prosocial Behavior: Current Perspectives. *Infancy*, Vol. 18. No. 1. pp. 1–9.
- BROWNELL, C. A., IESUE, S. S., NICHOLS, S. R. & SVETLOVA, M. (2013) Mine or Yours? Development of Sharing in Toddlers in Relation to Ownership Understanding. *Child Development*, Vol. 84. No. 3. pp. 906–920.
- BROWNELL, C., SVETLOVA, M. & NICHOLS, S. (2009) To Share or Not to Share: When Do Toddlers Respond to Another's Needs? *Infancy*, Vol. 14. No. 1. pp. 117–130.
- CAMPBELL, S. B., DENHAM, S. A., HOWARTH, G. Z., JONES, S. M., WHITTAKER, J. V., WILLIFORD, A. P., WILLOUGHBY, M. T., YUDRON, M. & DARLING-CHURCHILL, K. (2016) Commentary on the Review of Measures of Early Childhood Social and Emotional Development: Conceptualization, Critique, and Recommendations. *Journal of Applied Developmental Psychology*, Vol. 45. pp. 19–41.
- COLE, M. & COLE, S. R. (2006) *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- DUNFIELD, K., KUHLMEIER, V. A., O'CONNELL, L. & KELLEY, E. (2011) Examining the Diversity of Prosocial Behavior: Helping, Sharing, and Comforting in Infancy. *Infancy*, Vol. 16. No. 3. pp. 227–247.
- FORGAS, J. P. (2003) *Az érzelmek pszichológiája*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- HALBERSTADT, A. G., DENHAM, S. A. & DUNSMORE, J. C. (2001) Affective Social Competence. *Social Development*, Vol. 10. No. 1. pp. 79–119.
- HENDERSON, A. M. E., WANG, Y., MATZ, L. E. & WOODWARD, A. L. (2013) Active Experience Shapes 10-Month-Old Infants' Understanding of Collaborative Goals. *Infancy*, Vol. 18. No. 1. pp. 10–39.
- LISZKOWSKI, U., CARPENTER, M., STRIANO, T. & TOMASELLO, M. (2006) 12- and 18-Month-Olds Point to Provide Information for Others. *Journal of Cognition and Development*, Vol. 7. No. 2. pp. 173–187.
- MURÁNYI-KOVÁCS E. & KABAINÉ HUSZKA A. (1988) *A gyermekkori és a serdülőkori személyiségzavarok pszichológiája*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- ROTH-HANANIA, R., DAVIDOV, M. & ZAHN-WAXLER, C. (2011) Empathy Development from 8 to 16 Months: Early Signs of Concern for Others. *Infant Behavior and Development*, Vol. 34. No. 3. pp. 447–458.
- STOCKDALE, D. F., HEGLAND, S. M. & CHIAROMONTE, T. (1989) Helping Behaviors: An Observational Study of Preschool Children. *Early Childhood Research Quarterly*, Vol. 4. No. 4. pp. 533–543.
- SVETLOVA, M., NICHOLS, S. R. & BROWNELL, C. A. (2010) Toddlers' Prosocial Behavior: from Instrumental to Empathic to Altruistic Helping. *Child Development*, Vol. 81. No. 6. pp. 1814–1827.

- VAISH, A., CARPENTER, M. & TOMASELLO, M. (2009) Sympathy through Affective Perspective Taking and Its Relation to Prosocial Behavior in Toddlers. *Developmental Psychology*, Vol. 45. No. 2. pp. 534–543.
- WARNEKEN, F. & TOMASELLO, M. (2006) Altruistic Helping in Human Infants and Young Chimpanzees. *Science*, Vol. 311. No. 5765. pp. 1301–1303.
- WARNEKEN, F. & TOMASELLO, M. (2009) Varieties of Altruism in Children and Chimpanzees. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 13. No. 9. pp. 397–402.
- WAUGH, W., BROWNELL, C. & POLLOCK, B. (2015) Early Socialization of Prosocial Behavior: Patterns in Parents' Encouragement of Toddlers' Helping in an Everyday Household Task. *Infant Behavior & Development*, Vol. 39. pp. 1–10.